

Branko Marušič

SLOVENSKA POLITIKA NA GORIŠKEM V ZADNJEM DESETLETJU DEVETNAJSTEGA STOLETJA

Referat na XVIII. zborovanju slovenskih zgodovinarjev, Kranjska gora—Jesenice, 29. sept.—2. okt. 1976

Peto nadaljevanje¹ pregleda slovenske politike na Goriškem od sredine 19. stoletja do prve svetovne vojne obravnava zadnje desetletje preteklega stoletja. To desetletje tudi v celotnem slovenskem okviru ponuja zaradi svoje prelomnosti² in kompleksnosti drugačno obravnavo od dosedanje, usmeritev k problemski razpravi. Goriško slovensko politično zgodovino devetnajstega stoletja lahko periodiziramo po desetletjih.³ Čitalniškemu desetletju do 1869. leta sledi razdobje (1869—1879) taborov, prvih političnih društev, mlado- in staroslovenskega razkola in ponovne sloge, ki se nevarno zamaje leta 1879. Tretja perioda med leti 1879—1889 je čas prvaka dr. Josipa Tonklija, sledi ji kot četrta in zadnja, doba navidezne sloge, ko se liberalni in klerikalni tabor še nista povsem formalno izoblikovala. Prav ta čas, razpet med leti 1889 in 1899, je predmet naše obravnave. Razmere, ki jih je ustvarilo dogajanje v letu 1899, začenjajo novo obdobje slovenske politike na Goriškem. Prekine s tradicijo desetletnih period saj konča z letom 1915, ko se pretežni del tedanje Goriške spremeni v bojišče. Ta čas, ki obsega poldrugo desetletje more biti predmet bodoče obravnave.

Lapidarno oznako devetdesetih let na Goriškem ni lahko postaviti. Andrej Gabršček, eden izmed protagonistov tega obdobja, je s svojo oznako — »Cincali in mencali smo dovolj časa v divni slogi in prišli smo ž njo tako daleč, da drug drugega več ne razumemo, drug drugemu več ne zaupamo«⁴ — prikazal seveda le del problematike. Čas je zelo raznolik po svojih tvoricah, dogajanjih in nasledkih. Če smo predhodno desetletje (1879—1889) označili za »prvaško«, v katerem igra vodilno vlogo odvetnik dr. Tonkli, je poslej drugače. Prvakov slovenske politike je nekaj, pa naj govorimo o slogaški skupini okoli političnega društva »Sloga« in lista »Nova Soča« (kasneje »Soča«) ali pa o konservativcih in klerikalcih, katerih glasnik je poleg »Rimskega katolika« (1888—1896) še »Primorski list« (1893—1914). Pri društvu »Sloga« igra najvidnejšo vlogo dr. Anton Gregorčič, semeniški profesor v Gorici, deželni in državni poslanec, predsednik tega društva in vodja ali pa vsaj med voditelji drugih slovenskih organizacij v Gorici. Njegov tesni so-

¹ ZČ 29 (1975), 127, op. 1.

² F. Gestrin—V. Melik, Slovenska zgodovina od konca osemnajstega stoletja do 1918 (1966), 231.

³ Tako periodizacijo je prvi postavil Andrej Gabršček v Črtice iz politične zgodovine Goriške (Edinost, 15, 17. 1. 1926, s. XIII; ponatis v posebni brošuri Edinost 1876—1926, 1926, s. 26—8 in v Gor. knjiž. 2/1964, 1-2, s. 15—20): »Toda nekako vsakih 10 let je prišel v to narodno življenje nekak potres ali celo razkol, ki je nanovo podžgal zaspane sile, zagnal v dva ali celo več taborov, kar ni spadalo skupaj, toda tako, da je pričela nekaka zdrava tekma v stremljenju in delu za narodov blagor.«

⁴ Soča 41 (25. 5. 1899).

delavec je Andrej Gabršček, učitelj, urednik in lastnik lista »Soča«, dovolj spreten podjetnik. Od leta 1895 dalje se jima pridruži najprej sodnik in nato odvetniški pripravnik v Gorici dr. Henrik Tuma. Ti predstavljajo tedaj tako imenovano uradno »narodno vodstvo« na Goriškem. Gregorčič-Gabrščekov krog je zbiral svoje pristaše med učitelji, malimi in srednjimi podeželskimi posestniki, trgovci in gostilničarji, skratka pri tistem socialnem sloju, ki je tudi drugod na Slovenskem tako politično usmerjen dokazoval svojo razredno pripadnost. Določenega programa ta skupina ni imela, ali kakor je dr. Tuma kasneje zapisal je bil ves njen program »boj za osvoboditev slovenskega življa na Goriškem od italijanske premoči, v prvi vrsti boj za slovenske šole v Gorici.«⁵ Skupini, ki bi jo lahko kljub dr. Gregorčičevi vodilni vlogi, označili za liberalno, je stal nasproti klerikalni tabor, v katerem pa se neki prvaški nosilci programa in akcije niso določeno kazali. Spočetka je neko vlogo igral še dr. Tonkli, potem dr. Anton Mahnič s svojim »Rimskim katolikom«, dr. Josip Pavlica s »Primorskim listom« in nekako od 1896 dalje krščanskosocialna grupica kaplanov iz goriških predmestij. Klerikalni tabor ima precejšnjo zaslambo na podeželju, svoj program dela pa tedaj še podreja akcijam »narodnega vodstva« in se, uvažujoč načela prvega slovenskega katoliškega shoda, z istim spušča v neskončne polemike.

Tako porazdeljena slovenska politika na Goriškem pa nikakor ne izključuje obstoja še drugih frakcij, ki pa se končno morajo odločati za klerikalno ali pa slogaško (liberalno) stran. Ob koncu stoletja pa se pričinja tudi na Goriško širiti socialna demokracija, njeni aktivisti prihajajo na Goriško od drugod. Delavska stranka opravi leta 1897 svoj prvi nastop v deželi, ko postavi na Krasu svojega kandidata ob volitvah v državni zbor. Socialna demokracija pa tedaj na Goriškem še ni tako močna, da bi jo mogli obravnavati kot enega pomembnih činiteljev dogajanj. Njena prisotnost je priložnostna obenem pa je moderator v pogostih obračunavanjih med liberalnim in klerikalnim taborom. Tedaj ima krščanskosocialno gibanje, ki ga sodobni viri imenujejo kar kot krščanski socializem,⁶ mnogo večji odmev, pa naj govorimo o razmerah pri obeh deželnih narodih.

V marsičem je analogen razvoj pri goriških Italijanih ali Furlanih. Porazdelitev na klerikalce in liberalce seveda z nekaterimi odtenci pri obeh taborih (na primer republikanci in iredentisti pri liberalcih) je trdno uveljavljena od leta 1871 dalje, ko pričenjata vsak svojo pot liberalni list »L'Isonzo« ter klerikalni »Il Goriziano« (naslednik je »L'Eco del Litorale«). Podobno kot pri Slovencih se zlasti pri Furlanih razvija krščanskosocialno gibanje; socialna demokracija pa pri svojem delu nastopa enotno za oba deželna naroda. Goriški Nemci igrajo določeno vlogo le v deželnem glavnem mestu, tu se seveda pri političnem delovanju nagibajo ali pa povsem odkrito delujejo z italijansko stranjo. Odnosi med Slovenci in Italijani se od devetdesetih let dalje izjemno poostrijo ter se spremene v prave narodnostne boje. Medtem ko je bilo pokanje iredentističnih petard in pisanje protislovenskih gesel z ene strani ter na primer poskusi fizičnih obračunavanj z druge, slovenske strani, v prejšnjih desetletjih dovolj izjemno, da je vsak tak ali podoben dogodek predstavljal nekak mejnik v medsebojnih odnosih, se je poslej vse

⁵ Iz mojega življenja (1937), 213.

⁶ Nauk pa, kako se ima socialnost ali pobratimstvo uresničiti v življenju, imenujemo socializem, in ker sloni na krščanskem nauku, imenujemo ga krščanski socializem. Ljudi, ki se držijo tega nauka, imenujejo krščanske socialce« (J. Pavlica, Socialno vprašanje, ali od kod izvira siromaščina delavskega ljudstva, Gorica 1902, 155—6).

to in seveda vrsta drugih oblik medsebojnih obračunov izpreminjalo v vsakdanjost in pravilo. Iz ulic so se spori prenašali tudi v deželni parlament in od tod dalje v državni zbor na Dunaj.⁷ Vlada je seveda igrala svojo preizkušeno igro poznano iz prejšnjih let. Namestnik Goess, ki je nastopil proti koncu desetletja (1898), se v ničemer ne razlikuje od svojega predhoinika Rinaldinija, politika tega pa je le dopolnjeno delovanje tistega, kar je želel doseči Depretis. Favoriziranje Italijanov se nadaljuje. V deželnem zboru ostaja razmerje narodnostnega sestava neizmenjano; Italijani ohranijo enega poslanca večine. Ravnovesje skuša vzdrževati deželni glavar Franc Coronini, ki se v odločilnejših in kočljivejših trenutkih glasovanj abstinira, dasiravno je poslanec mesta Gorica in seveda sodi tako v italijanski klub deželnih poslancev. Pomembno volilno zmago so dosegli goriški Italijani na državno-zborskih volitvah leta 1897, ko so Slovencem odvzeli mandat v veleposestvu in imeli tako skupaj tri mandate (Slovenci so ohranili sicer dva, a zaradi zmage dr. Gregorčiča v splošni kuriji, ki se je tedaj prvič volila). Boj za enakopraven položaj Slovencev menja sicer nekoliko sredstva, cilji pa so še vedno isti, saj ostaja nerešeno vprašanje slovenskega uradovanja, težka je borba za slovensko šolstvo v Gorici, podobno velja za slovensko poroto pri sodiščih, skratka neurejena je problematika vseh tistih sredstev za slovensko uveljavljanje navzven, pri katerih je odločitev bila položena v presojo vladajočim strukturam. Spoznanje, da je borba za narodne pravice »zajedno borba za samostojni razvoj gospodarski goriških Slovencev« in »ako se rodoljubi na Goriškem trudijo za narodne pravice, trudijo se zajedno tudi za gospodarsko neodvisnost in gmotno samostojnost«,⁸ je pri akcijah »narodnega vodstva« kazalo že zapažene uspehe prav tako kot uresničevanje gesla »svoji k svojim!«. S tem v zvezi moramo zlasti kot pglavitni temeljni pobudi označiti razvoj slovenskih gospodarskih organizacij ter slovenskega privatnega šolstva. V desetletju, ki ga obravnavamo, je bil zlasti pomemben razvoj Goriške ljudske posojilnice (ustanovljena 1883), ki je na primer svoj promet od leta 1889 do leta 1897 povečala skoraj za devetkrat (od 29.886,24 na 818.361,96 goldinarjev⁹).

Druga važna gospodarska organizacija je bila Trgovsko-obrtna zadruga, ki pa je svoje delovanje tedaj šele začinjala. Na področju šolstva imajo pomen privatne šole društva »Sloga« v Gorici, poleg šol Cirilmetodove družbe; leta 1898 je bilo ustanovljeno društvo »Šolski dom« v Gorici, ki je konec šolskega leta 1899/1900 imelo v Gorici deško in dekliško obrtno šolo, dve enorazredni in eno šestrazredno osnovno šolo, tri otroške vrtce v Gorici ter en vrtec v Devinu.¹⁰ Gorica je tedaj postala eno izmed slovenskih kulturnih in gospodarskih središč. Razvoj slovenske družbe je vplival na razmerje med obema deželnima narodoma. Italijani ugotavljajo, da je od rezultata bojev s Slovenci odvisno njih življenje ali smrt, kot je na občnem zboru goriškega italijanskega liberalnega društva »Unione« poudarjal eden od liberalnih predstavnikov odvetnik Carlo Venuti.¹¹ Takih ugotovitev je mnogo, pridruži pa se jim tudi kritika na račun nedelavnosti Italijanov, ki so se po mnenju liberalnega, izrazito protislovenskega lista »Il Corriere di Gorizia« preveč »prepustili prepričanju, da je ozemlje [Goriške] naše, da so tu naše pravice,

⁷ Primorski odnošaji v poslanski zbornici na Dunaju (Gorica 1897) 61 s.

⁸ Soča 5 (29. 1. 1897).

⁹ Soča 38 (13. 5. 1898).

¹⁰ Zlata knjiga društva »Šolski dom« v Gorici, 3 (Gorica 1900), 34–7.

naša civilizacija in da se ne bo nikoli nihče našel, ki bi se drznil dotakniti te naše zaklade.«¹²

Devetdeseta leta na Goriškem označuje poleg trenj v slovenskem taboru samem, ki nato privedejo leta 1899 do končnega in popolnega razkola slogaške politike, poleg ostrih narodnostnih borb, poleg pomembnega uveljavljanja slovenskega kapitala v Gorici, poleg iz prejšnjih let pododovanih narodnostnih zahtev (enakopravnost slovenskega jezika), poleg poskusov za gospodarsko sanacijo slovenskega podeželja ter za njegovo politično aktiviranje, še prvi pojavi večje demokratizacije v političnem življenju, kar se najbolj kaže v uvedbi pete kurije ter v pričetkih organiziranega delavskega gibanja. Na gospodarskem polju sicer dežela ohranja svoj pretežno agrarni karakter, industrija rase v deželnem središču, širi pa se tudi v nekaterih večjih krajih dežele. Obrt, ki je nedvomno pomemben dejavnik gospodarskih razmer, se organizira na združni podlagi (na primer mizarska zadruga v Solkanu itd.); združno gibanje nosi zelo očiten političen prizvok. Posojilnice in združno gibanje na podeželju so domena krščanskosocialnega gibanja tako pri Slovencih kot pri Italijanih (Furlanih).¹³ Gospodarski položaj dežele ne pozna več tistih kriz, ki so pestile prejšnja desetletja, dasiravno obstoji močna zunanja ekonomska emigracija (poleg emigracije v razne evropske in čezmorske dežele se pojavlja nova, odhod ženske delovne sile v Egipt), pa je pomembna migracija znotraj dežele, ki žene ljudi iz podeželja v večja središča in deželno glavno mesto. Gorica pridobiva tako tudi na svojem slovenskem prebivalstvu, ki poslej zaradi bolj utrjenega položaja slovenske družbe ne tone več v renegatstvu. Kolonsko vprašanje, ki se je tikalo tudi slovenskega podeželja in ki ga je znova zelo ostro postavljaval prav ta čas, je bilo rešeno šele neposredno pred prvo svetovno vojno z zakonom, ki ni stopil v veljavo.¹⁴

Desetletje, ki ga obravnavamo začenja s političnim razkolom v vrstah Slovencev poleti 1889. leta.¹⁵ Dogodek ni prišel nepričakovano. Naznanjala ga je akcija semeniškega profesorja dr. Antona Mahničiča v »Rimskem katoliku«, da omenimo le eno izmed etap Mahničevega vseslovenskega boja za čista katoliška načela; napadal je tako imenovani katoliški liberalizem dr. Antona Gregorčiča. Pri teh napadih si je pridobil zaveznika, dr. Josipa Tonklija, ki ni trpel aktivnega človeka (dr. Gregorčiča) v svoji bližini. Deželne volitve so leta 1889 potekale v znamenju nesoglasij in tako je v kmečki kuriji goriške okolice uspel kandidat (semeniški profesor Čerin), ki ga ni postavila »Sloga« in ki je sodil v dr. Mahničev krog. Spor in razkol se je pokazal tudi v izidu novega lista »Nova Soča«, ki jo je pričel izdajati Andrej Gabršček, nova moč Gregorčičeve skupine. Staro »Sočo« pa sta izdajala Tonkli in Mahnič. Goriški razcep se sicer ni kazal v neki formalni strankarski porazdelitvi, pač pa v merjenju moči obeh sprtih strank pri vplivu na delovanje tedaj obstoječih institucij slovenskega javnega življenja. Taka institucija je bilo društvo »Sloga«, kjer je Gregorčič spodnesel Tonklija; marca 1891 pa ga je še porazil na državnozborskih volitvah. Vodstvo slovenske politike je prevzel Gregorčičev krog, ki je po začasnem upadu moči konservativcev po-

¹¹ La sentinella del Friuli 8 (27. 1. 1897).

¹² 131 (16. 11. 1899).

¹³ S. Beinat—P. Londero, Luigi Faidutti. L'attività sociale coi contadini e pei contadini e la questione agraria Friuli Orientale (1974), 57—71.

¹⁴ P. Meyer, Zur Lage der Lehnbauern im österr. Friaul. Ein Beitrag zur Studium der Kolonatsfrage. P. o. iz Monatschrift für christl. Socialreform (Basel 1909).

¹⁵ R. Jacumin, Le lotte contadine nel Friuli Orientale (Udine 1974), 40.

¹⁶ B. Marušič, Goriški Slovenci v Taaffejevji dobi, ZČ 29 (1975), 136—8.

novno prevzel list »Soča« (od 30. 12. 1892 dalje). Z letom 1889 pričenja torej Gregorčič-Gabrščkovo desetletje, ki traja do srede prve polovice leta 1899, ko se zveza dokončno podere. Zunanji glasnik te zveze je list »Soča«, ki piše slogaško, se s cerkvenimi vprašanji ne ukvarja in nosi pečat svojega urednika in lastnika Andreja Gabrščka. Njegova politična misel nastaja sprotno in je bolj posledica dobro uglašenega instinkta kot pa trdnejše politične izobrazbe in prepričanja.

Razkol leta 1889 lahko označimo kot neuspeli poskus konservativnega udara v slogaške vrste. Liberalnejša skupina je napad odbila, stopila je v ofenzivo in imela pobudo v svojih rokah. Dr. Tonkli ni uspel, da bi obnovil svojo aktivno vlogo, dasiravno je bil še vedno prisoten. Dr. Mahnič je izdajal dalje svojega »Rimskega katolika« in doživel poleti 1892 s sklicom prvega slovenskega katoliškega shoda pomembno priznanje svojim prizadevanjem; goriški razcep je našel svoj odmev tudi na tem shodu, ko sta se sporekla dr. Gregorčič in dr. Mahnič, kot zastopnika »breznačelnega slogaštva in izrazitega katoličanstva«. ¹⁶ Katoliški shod je vplival na poživitev konservativnih in na ostvaritev klerikalne organizacije na Goriškem. Klerikalci (imenovani tudi »novostrujarji«) so se zbirali okoli lista »Primorski list«, ki je začel izhajati v Trstu od začetka 1893. dalje in se nato naslednje leto preselil v Gorico. »Soča« je v listu kar takoj spoznala primorsko izdajo ljubljanskega »Slovenca«. ¹⁷ Goriško slovensko politično življenje se poslej polarizira tudi ob obeh listih, društvo »Sloga« pa želi ohranjovati svoj nadstrankarski značaj.

Ob teh poglobitvinih tokovih slovenske politike se pojavljajo sopotniki kot na primer skupina, ki izdaja tri leta list »Sloga« začeniši od 9. septembra 1893. dalje. List je izdajal tiskarnar markiz Obizzi, ki je kljub svojemu italijanskemu poreklu želel odigrati neko vlogo pri Slovencih podobno kot kromberški grof Alfred Coronini, ki se je verjetno zaradi nekega spora z oblastjo odločil za Gregorčičevo društvo »Sloga«. ¹⁸ List »Sloga«, katerega poreklo in razvoj še nista raziskana, se je v svojem tretjem in obenem zadnjem letniku proglašal za krščanskosocialnega; ¹⁹ Gabršček ga je imenoval za »Neslogo«, imel pa je tudi svoj gospodarski dodatek v »Goriškem vestniku« (1894-6). Delovanje »ubeglega laškega markiza« Obizzija ²⁰ v prvih letih novonastale goriške situacije še daleč ne dosega ravni pomena »Soče« in »Primorskega lista«. Slednji časnik je izrazito klerikalno glasilo, ki sledeč načelom prvega katoliškega shoda tvega stalno polemiko s »Sočo«. Dolgotrajna obračunavanja so enega izmed vrhov doseгла leta 1896, ko je bila »Soča« obtožena, da širi krivoverske nauke in ko jo je v posebnem pismu 10. maja 1896 zavrnil (skupaj z italijanskim liberalnim listom) tudi goriški nadškof Alojzij Zorn češ, da piše predrzno o cerkvi in da skriva svoje delovanje za »katoliškim« imenom. ²¹

Za vso klerikalno akcijo se nedvomno skriva boj proti dr. Gregorčiču, ki vsemu navkljub vztraja v liberalni Gabrščkovi in od 1895. dalje tudi v dr.

¹⁶ F. Erjavec, Zgodovina katoliškega gibanja na Slovenskem (1928), 46.

¹⁷ 2 (7. 1. 1893).

¹⁸ H. Tuma, op. cit. 212.

A. Lasciac, Erinnerungen aus meiner Beamtcarière in Österreich (Trieste 1939), 30-2.

¹⁹ 1 (5. 1. 1893).

²⁰ Soča 13 (30. 3. 1894).

²¹ Rimski katolik 8 (1896), 305. V pismu I. Vrhovniku je pesnik Gregorčič sodil, da je Zorn pismo napisal na pobudo ljubljanskega škofa Missije, če mu ni ta celo pismo sam napisal; ker slog ni Zornov (S. Gregorčič, Zbrano delo, 4, 1931, 149).

Tumovi, in kar je še huje, »brezverski« družbi. Dr. Gregorčič se vsem tem napadom ni vdal. Pač pa pričinja z letom 1896 klerikalni tabor doživljati nekak prerod, ko se tudi na Goriško širijo zapeljive ideje krščanskosocialnega gibanja. Temu gibanju utira prvo pot »Primorski list« in njegov urednik dr. Josip Pavlica velja za prvega teoretika krščanskih socialcev na Goriškem. Toda pri širjenju idej imajo več zaslug od teoretika Pavlice mladi aktivisti »kranjski prišleki« (solkanski kaplan Dermastia in kaplan v Šempetru Knavs).²² »Novostrujarska« skupina na Goriškem je sicer že pred letom 1896, ko je krščanskosocialno gibanje pripravilo svoj prvi nastop v Šempetru pri Gorici, pričela z delovanjem, ki je presegalo dojem tistega, kar je lahko nudil časnik s svojimi polemikami in vplivom. Prvo večje zborovanje je imela v Mirnu pri Gorici 28. maja 1893.²³ Toda vse do nastopa krščanskih socialcev je bilo delovanje klerikalnih krogov usmerjeno v polemiko s »Slogo« njenim predsednikom Gregorčičem ter Gabrščkovo »Slogo«. Gregorčič in Gabršček, ki sta seveda napade odbijala (Gregorčič je bil deležen klerikalne graje še zlasti takrat leta 1894, ko se je v Ljubljani udeležil sestanka liberalnih zaupnikov), pa prav tako nista sprejela krščanskih socialcev. Zunanji videz njunega odpora do sile, ki bi znala aktivirati zlasti podeželje, je bilo njuno razbitje prvega krščanskosocialnega zborovanja na Goriškem, ki je bilo 29. junija 1896 v Šempetru pri Gorici. Zborovanju so prisostvovali tudi ljubljanski aktivisti kot dr. Janez E. Krek in Josip Gostinčar.²⁴ V dejanjih Gregorčiča in Gabrščka pa se je tedaj tudi kazala želja, da bi novo gibanje pridobila zase. Ko se je za veliko noč istega leta mudil v Gorici dr. Leugger sta mu oba omenjala delovanje italijanskega židovstva v škodo slovenskega naroda, pridobiti sta ga hotela s protizidovskimi parolami in previdno molčala o krščanskem socialnem gibanju.²⁵ Da je bil njun strah upravičen je potrdil kasnejši čas, ko slovensko podeželje ni ostalo gluho za vabljuje obljube gibanja, ki se je zavzemalo za socialno pravičnost. Ko je leta 1899 Gabršček prekinil z dr. Gregorčičem, je ugotavljal, da so krščanski socialci postali tedaj s svojima glasiloma »Primorski list« in »Delavskim prijateljem« »skoraj edina organizacija v deželi«, kar seveda društvo »Sloga« ni bilo; v štirih letih dela so uspeli na goriškem podeželju ustanoviti 9 posojilnic, v deželi le 4 posojilnice niso bile njihova domena.²⁶ Nastop krščanskih socialcev je leta 1896 prinesel v deželo novo aktivno silo, to leto je prenehal z odhodom dr. Mahniča na Krk »Rimski katolik«. Istovetenja med Mahničem in Krekovimi socialci sicer ne moremo naglaševati,²⁷ toda nasprotovanje dr. Gregorčičevemu nagibanju k liberalcem je bilo od obeh strani dovolj močno.

Ni slučajno, da smo se pri krščanskosocialnem gibanju nekoliko dlje zastavili. Opozoriti želimo, da je v sedanji historiografiji predvsem Gabrščkov pogled ustvaril preveč »liberalističen« vtis goriških razmer v zadnjih dveh desetletjih pred prvo svetovno vojno. Krščanskosocialno gibanje, ki je bilo na Goriškem zlasti zelo močno po prvi svetovni vojni, je nedvomno svojo moč črpalo v zasnutkih postavljenih v devetdesetih letih.

Podoba goriških slovenskih razmer okoli leta 1895 pa je popestril še en »kranjski« prišlek ali »štregar«, če lahko uporabimo terminologijo sodob-

²² Trentar [J. Abram], Dr. Janez Ev. Krek (Gorica 1928), 34.

²³ F. Erjavec, op. cit. 137.

²⁴ Soča 27 (5. 7. 1896), 101 (19. 12. 1899).

²⁵ Soča 15 (10. 4. 1896).

²⁶ Soča 78 (29. 9. 1899), 86 (27. 10. 1899).

²⁷ F. Vatovec, Časnikarski fenomen: goriška »Soča«, v Ob stoletnici »Soče« (1871–1915), 1971, 49.

nikov. Bil je to dr. Henrik Tuma, ki se je v zelo kratkem času visoko povzpел; na Primorskem je sicer bival že od leta 1887 (od 1890 pa na Goriškem, od spomladi 1894 v Gorici) in 1895 postal poslanec goriškega deželnega zbora. Deloval je v Gregorčič-Gabrščkovem krogu, prav od njiju se je razlikoval zaradi večje politične razgledanosti, izdelanejšega političnega programa in demokratičnosti, vendar so mu značajske poteze onemogočale, da bi lahko segal za popolnejši dosežki. Dr. Tuma je dopolnil podobo osebnih obračunavanj in gonje, ki je tlela znotraj »narodnega vodstva« ter med klerikalno opozicijo. Obsojen je bil brezboštva, toda za klerikalno opozicijo so bile nekatoliške tudi akcije in metode Gregorčičevega kroga. Te goriške razmere so bile pravzaprav slovenska posebnost tistega časa. Tretjemu »kranjskemu« prišleku novemu goriškemu nadškofu dr. Jakobu Missiji je bilo dr. Gregorčičevo obnašanje ena izmed prvih nalog, ki jih je moral v svojem novem svojstvu rešiti.

Dr. Missia je prišel pomladi leta 1898 in le leto dni je bilo potrebno, da je razbil slogaško razdobje in skušal podeliti sile oziroma utrditi klerikalni tabor. Že v svojem prvem pastirskem listu je zapisal: »zatecimo se skupaj ... da bom vas vodil tako, kakor zahteva vaše zveličanje, vam pa, da se boste dali tako voditi.«²⁸ Za prenehanje goriške sloge mu seveda ne gre popolna zasluga, saj se je ta gotovo močno krhala ob močnih nastopih krščanskih socialcev. Dr. Gregorčič je želel to novo silo pridobiti, zato je »Soča« večkrat pozivala »Primorski list«, da pristopi k »Slogi« in zastopnik krščanskih socialcev je bil kasneje na občnem zboru »Sloge« 20. januarja 1898 izvoljen v odbor društva. Prvi Missijev korak je bila zadeva vinilnega glasu v goriškem deželnem zboru v slovenski abstinenca, tu je šel očitno po poti, ki jo je narekovala tržaška vlada, da se čeravno z glasom večine omogoči delovanje deželnega parlamenta. Druga naloga pa je bilo dokončanje pohujšanja, ki ga je uprizarjal pri svojem delu in povezavah dr. Gregorčič. Prvi in drugi Missijev poseg sta v tesni povezavi, kar bomo še kasneje spoznali. Pred tem se moramo seznaniti z glavnimi značilnostmi političnega gibanja pri goriških Italijanih.

Poglavitna specifika goriških razmer so nedvomno Italijani. V devetdesetih letih se še vedno ločijo predvsem na klerikalne v katoliški politični družbi s sedežem v Gorici in pri listu »L'Eco del Litorale« ter na liberalne, ki jim je poglavitno glasilo »Il Corriere di Gorizia« (1883—1899); krajši čas izhajata »La sentinella del Friuli« (1896-9) in »L'Eco del popolo« (1896-9), prvi je liberalni, drugi pa zastopa krščanskosocialna načela.²⁹ Ker že govorimo o goriškem tisku v italijanskem jeziku moramo omeniti še avstrijakantski »L'Unione« (1891), ki spominja na lista iz osemdesetih let (La Rassegna, Il Dovero) ter na zanimiv list »Il Rinnovamento« (1892-5), ki je v italijanščini predstavljal slovanski svet (zlasti književnost) in bil zlasti pod uredništvom Dalmatinca Ivana Kušarja ter »duševnim vodstvom«³⁰ Andreja Gabrščka polemičen do političnih dejanj goriških Italijanov in iredentistov. Ob koncu stoletja je bil Gabršček udeležen še pri nekem podobnem poskusu in sicer v nemščini pisanem časniku »Adriatische Post« (1899), ki je izhajal leto dni istočasno v Gorici in Puli.

²⁸ Pastirski list z dne 17. 6. 1898, (1).

²⁹ R. M. Cossar, *Attività non ignorate su alcuni giuliani*, La Porta orientale 28 (1958), 187—202.

³⁰ A. Gabršček, *Goriški Slovenci*, 1 (1952), 359.

Italijanski liberalci, niso enotni, imajo svojega najvidnejšega predstavnika v odvetniku in kasnejšem deželnem glavarju Luigiju Payerju;³¹ program stranke je bil boj za obrambo in utrjevanje italijanstva dežele, iz tega kroga so v javnost prodirala tudi iredentistične zahteve. Iredentisti so pravzaprav predstavljali posebno grupacijo, ki se razumljivo formalno ni izdvajala, saj je bilo njeno delovanje protidržavno. Poleg tiska so bila italijanskim liberalcem na voljo še druga sredstva javnega delovanja. Ni bilo izjemno delavno, pač pa se je ob mestnih in deželnih volitvah izkazalo kot dober organizator društvo »Unione«. Politična dejanja je opravljalo tudi goriško telovadno društvo, ki je prav zaradi prepovedi svojega delovanja nekajkrat menjalo svoje ime, dasiravno se vsebina od ustanovitve leta 1868 ni menjala. Posebno poglavje bi lahko namenili italijanskim šolskim organizacijam, v osemdesetih letih društvu »Pro patria«, v naslednjem desetletju pa organizaciji »Lega nazionale«. Podružnica »Lege« v Gorici se je ustanovila (18. 9. 1891) še pred ustanovnim kongresom v Trstu (1. 11. 1891).³² »Lega nazionale« je imela izrazit poitalijančevalni značaj, saj svojega šolstva ni gradila le v krajih, kjer so živeli Italijani, pač pa je prodirala ne le v na Goriškem (Ločnik) zelo redka mešana naselja, pač pa tudi v povsem slovenske kraje goriške okolice (Podgora), da bi tako z infiltracijo italijanskih osnovnih šol in vrtcev razbila trden slovenski obroč okoli Gorice. »Lega« je svoje politične cilje pokazala leta 1893 ob priliki občinskih volitev v Solkanu, ko je zmagala lista njenih zastopnikov (skupinica gospodarsko vplivnih Italijanov, ki je v Solkanu živela). Zmaga je bila kratkotrajna, ker je vlada izide zaradi očitnih potvorb uničila.³³ Podobno je bilo tudi v mešanem Ločniku, kjer so bile nepravilnosti ob volitvah leta 1893 preveč očitne. Ločnik je bil tudi kraj, kjer sta trčili drug ob drugo slovenska in italijanska šolska akcija, Slovenci so želeli s šolo in vrtcem zaježiti romanizacijo te vasi in njenih zaselkov.^{33a}

Problematika šolske akcije je del kompleksnega vprašanja narodnostnih bojev na Goriškem. Tem smo priča predvsem v Gorici, toda iz mesta se širijo tudi na podeželje, zlasti tam, kjer med Slovenci žive predvsem le začasno Italijani (na primer italijanski kamnarji v Nabrežini, ali kovinarji v Batujah). Na italijanski strani je nosilec bojev liberalna skupina z vsem svojim aparatom, deluje seveda predvsem v Gorici in tistih večjih deželnih središčih, kjer imajo Italijani popolno večino. Liberalci so s problematiko italijanskega (furlanskega) podeželja zelo malo ukvarjajo, zato pa se tu uveljavlja vpliv italijanskih klerikalcev, zlasti krščanskih socialcev. Tudi italijanski klerikalci nimajo stikov s Slovenci, tako kot liberalci uveljavljajo polemičen ton v medsebojnih odnosih; podobno kot pri Slovencih se tudi znotraj klerikalnega tabora uveljavlja krščanskosocialno gibanje, ki na primer ustanovi prvo delavsko društvo 29. junija 1898 v Gradežu.³⁴ Formalni prodor krščanskih socialcev dokazuje tudi preimenovanje goriške katoliškopolične družbe (ustanovljena že leta 1870 in je spočetka delovala za Italijane in Slovence), ki se

³¹ R. M. Cossar, *La dura vigilia della nostra redenzione (1898—1918)*, *La Porta orientale* 27 (1958), 465—483.

³² *Il Corriere di Gorizia* 79 (15. 7. 1894).

R. M. Cossar, *Sodalizi ottocenteschi in Gorizia*, *La Porta orientale* 25 (1955), 470—497.

R. M. Cossar, *Tre lustri di contese nazionali goriziane (1882—1897)*, *La Porta orientale*, 26 (1956), 386—415.

³³ *Soča* 11 (10. 5. 1893), 13 (24. 5. 1893).

A. Gabršček, *op. cit.* 352—5.

^{33a} Primer italijanizacije Ločnika je ohranil v svojem dnevniku iz 1894. Miroslav Premrou (JKol 1976, 245—6).

je leta 1899 primenovala v »Unione cattolico-sociale«.³⁵ Polemika, ki jo italijanski (furlanski) krščanski socialci vodijo do socialne demokracije je močno podobna tisti, ki jo izpričuje slovenska stran.

Pregled medsebojnih odnosov med Slovenci in Italijani v devetdesetih letih na Goriškem je lahko predmet posebne razprave, ki nam more kronološko in vsebinsko predočiti proces, ki ga začenjajo že šestdeseta leta in se potem stopnjuje v obravnavani čas. V teh goriških narodnostnih bojih je tedaj posebnega poudarka vredna značilnost, da se bolj kot kdajkoli prej razmere prenašajo pred vso avstrijsko javnost, da dobivajo obračuni poleg ustaljenih tudi nove oblike boja in da je očitno zlasti ekonomsko napredovanje Slovencev. Iz kompleksa malih in velikih epizod naj kot eno najbolj značilnih omenimo težavno borbo za slovensko mestno šolo v Gorici, ki se je začela leta 1892, končala pa po treh letih, ki so jih izpolnile slovenske pritožbe, razne interpelacije in končno sklep v korist Slovencev, a je goriški magistrat dodelil slovenski mestni šoli docela neustrezne prostore. Potem so že na vrsti stalne polemike po časopisih obeh narodnosti, ki pa se pri tem strankarsko ne ločujejo. Goriška »Soča« je sprožila dolgotrajno polemiziranje leta 1894 o italijanski »podedovani kulturi« (l'avita coltura), v katerega so se vključili tudi osrednji slovenski listi. Tako imenovana »podedovana kultura« naj bi bila netivo v razmerju Italijanov do Slovencev je pisala »Soča«, ki je obenem sodila: »Med deželnicima narodoma na Goriškem se pač vrši isti proces, kakor ga vidimo povsod, kjer so si mejaši narodi, ki niso enakopravni. Tudi tukaj zahteva neizprosni duh časa, da mora vračati laška narodnost slovenski to, kar si je osvojila po krivici. Vsako upiranje temu procesu je ne le brezuspešno, ampak ga celo podpira.«³⁶ Italijanska stran pa je na primer odgovarjala: »Široko je področje, kjer se danes bije boj med narodom — gospodarjem teh dežel — njegovo oblast dokazuje zgodovina dvajsetih stoletij — in nekim od drugod prišlim narodom, ki je najprej ponižno prosil za kos kruha in je potem, ko je kruh dobil, povrnil dobrotniku z nesramnostjo, nepravilnostjo, lažjo ter pozabil na hvaležnost; ta dolg poravnava s poskusom, da svcjega dobrotnika uniči.«³⁷ Besedovanje, kdo in zakaj ima pravico bivanja na Goriškem, obseg in vsebina tega bivanja sta prinašala že iz prejšnjih let izoblikovana stališča po katerih so si Italijani želeli ohraniti svojo prevlado v deželi zaradi zgodovinskih dejstev (v deželi naj bi bivali pred Slovenci) in gospodarske premoči, Slovenci pa vsaj enakopraven položaj zaradi občutne številčne premoči. To merjenje dejstev sega še v današnji čas, ki je seveda goriške razmere korenito, vsaj v upravnem smislu, menjal.

Časopisne polemike in druge oblike boja so seveda spremljali tudi fizični obračuni zlasti na slovenskem podeželju. Te poravnave so sicer italijanski obiskovalci strnjenegega slovenskega ozemlja pobudili, a so Slovenci na izzivanja reagirali mnogokrat na način, ki jih je pripeljal v navzkriž s kazenskim zakonikom. Izzivalcev in nedolžnih ni bilo lahko iskati. Leta 1898 so Slovenci izkoristili atentat na avstrijsko cesarico Elizabeto za protiitalijanske izgrede in zlasti dogodki v Nabrežini (napadi na »regnicole« — kamnoseške delavce), ki so povezani z malo kasnejšimi nastopi slovenskih Devincev proti tam-

³⁴ L'Eco del popolo 19 (10. 7. 1898).

³⁵ L'Eco del popolo 3 (12. 2. 1899).

Delavski prijatelj 8 (27. 4. 1898).

³⁶ 38 (21. 9. 1894).

³⁷ La sentinella del Friuli 5 (21. 11. 1896).

kajšnji »Legini« šoli, so odmevali tudi v italijanskem tisku izven Avstrije. Takih in podobnih epizod je precej.

Tudi deželni zbor v Gorici je še dalje ostajal prizorišče spopadov in merjenja moči med obema narodoma. Vse značilnosti krize deželnega zbora so se pokazale zlasti leta 1897, ko so slovenski deželni poslanci napovedali svojo abstinenco, ker Italijani niso pristali na ustanovitev pravnega odseka. V izjavi, ki jo je prebral dr. Tuma je zapisano, »da jim ni mogoče več sodelovati v deželnem zboru, dokler se jim ne da poročstva, da se resno misli preustrojiti deželne razmere.«³⁸ To je bil seveda okvir nesporazuma, ki ga je prinesla zahteva slovenskih poslancev, da se izdela zakon o deželnem šolskem skladu, kar je bilo po Gabrščku »eno glavnih vprašanj takratne naše domače gospodarske politike«.³⁹ Slovenci so zahtevali, da dobi dežela enoten šolski sklad za razliko od obstoječega stanja, ko so delovali okrajni šolski skladi. Z novim deželnim skladom bi se sredstva solidarnostno prelivala iz finančno močnejšega dela dežele v šibkejšega; Italijani so nasprotovali, da bi financirali slovensko šolstvo v deželi, zlasti ker so sodili, da plačujejo davke v Gorici izključno Italijani. Spor v deželnem zboru je dosegel višek, ko so Slovenci z omenjeno izjavo dr. Tume 3. marca 1897 napovedali bojkot in začeli krizo deželnega zbora. Delovanje deželnega zbora pa je pravzaprav bilo odvisno od prisotnosti virilnega glasu; na pritisk vlade je tedanji nadškof Slovenec Zorn 19. februarja 1897 omogočil zasedanje oziroma glasovanje za deželni pro račun.

Kriza deželnega zbora je prinesla v deželo posebno stanje. na eni strani prerokanje med Slovenci in Italijani, z druge strani pa spore med tvorci abstinence, moštvom, ki je bilo izvoljeno v deželni zbor leta 1895 (povečini »Slogini« kandidati z izjemo kmečke kurije na Krasu) ter klerikalno opozicijo. »Soča« je bila glasnik abstinence in exodusa slovenskih poslancev, italijanski tisk pa je naglaševal škodo, ki jo trpi zlasti slovensko podeželje zaradi trmoglavosti slovenskih deželnih poslancev.⁴⁰ Goriške razmere so seveda odmevale tudi v osrednji slovenski javnosti. Ljubljanski »Slovenski list« je napadal dr. Tumo, »Slovenski narod« pa videl nesposobnost goriških voditeljev oziroma poslancev, da bi izbojevali boljše osebne prejemke goriškim učiteljem, takemu boju abstinence ni koristila. Gabršček-Gregorčičev krog je s poudarjanjem abstinence tvegala spor z goriškim učiteljstvom, svojim zaveznikom.

Prvo obdobje krize deželnega zbora se je končalo 28. decembra 1898, ko je vlada predložila osnutek zakona o deželnem šolskem skladu, še pred tem se je pa deželni zbor lahko sestel, ker je delovanje omogočil virilist, novi goriški nadškof Missia. Vladni osnutek je pognal nato v abstinenco Italijane, prinesel dokončni odstop deželnega glavarja grofa Franca Coroninija (kot deželni poslanec mesta Gorice se je po sodbi Italijanov preveč nagibal na slovensko stran; spor, ki je trajal dalj časa je rešil z odstopom), čudno igro goriškega nadškofa, ki seveda ni bil na strani slovenskih poslancev (»Soča« je nadškofovo taktiziranje grajala) in končno imenovanje dr. Pajerja na Coroninijevo mesto. To dejstvo je prineslo ponovno slovensko abstinenco, ki jo je seveda znova, če smemo tako zapisati, kršil nadškof obenem pa se je odločnost slovenskih poslancev, da se sej deželnega zbora ne udeležujejo, močno

³⁸ Pertrattazioni della II tornata epoca VII della Dieta provinciale della Contea principesca di Gorizia e Gradisca redatte sulle annotazioni stenografiche anno 1896—7 (Gorizia 1897), 40.

³⁹ Op. cit. 478.

⁴⁰ Il Corriere di Gorizia 87 (22. 7. 1899).

skrhala. Novo obdobje krize je trajalo približno eno leto do aprila leta 1900. Tesno je povezano z razkolom v vrstah Slovencev, ki je kot smo že omenili, dokončal slogaško obdobje goriške politike in začel njeno novo poglavje. Mehanizem razkola na Goriškem se je vrtel predvsem okoli dveh oseb. Prva je bila dr. Gregorčič, ki se je na pritisk nadškofa moral odpovedati zavezanosti z liberalno usmerjenimi, izmed teh sta se izdvajala Gabršček in dr. Tuma.⁴¹ Slednji je bil kot največji kamen spotike tudi druga osebnost, ki je v sporu odigrala zelo pomembno vlogo.⁴² Tuma je daleč presegal raven goriškega političnega obzorja, zagovarjanje načelnosti ga je kajpak odbijalo od Gregorčičeve skupine, pa tudi stremljenje za »kmečko delavsko demokratično stranko«⁴³ ga je kasneje od Gabrščka pripeljalo k socialni demokraciji.

Novost devetdesetih let na Goriškem je pojav delavskega gibanja. Če goriške razmere primerjamo z ostalimi slovenskimi ali pa tržaškimi moremo zapisati, da je pojav delavskega gibanja tako pod vplivom krščanskih socialcev kot pod vplivom socialne demokracije nekoliko v zamudi. Na razvoj delavskega gibanja je vplivalo širjenje industrije v deželi, največja industrijska središča poleg glavnega mesta so bila Ajdovščina, Nabrežina, Podgora in Trzič. Na Goriško so prvi socialnodemokratski aktivisti prihajali iz Trsta, socialistične ideje pa so se širile tudi v krogu nemških železničarjev v Gorici.^{43a} Prvi ugotovljeni pomembnejši sestanek je bil 30. avgusta 1896 v Dreherjevi pivarni v Gorici, vodil ga je socialni demokrat Carlo Ucekar iz Trsta.⁴⁴ Vpliv Furlanije, kjer je bilo socialistično gibanje že dovolj razvito (od 1893 izhaja v Vidmu list »L'Avvenire« glasilo furlanskega socializma), ni bil ravno velik (kamnarji v Nabrežini). Do prvih delavskih stavk prihaja že v osemdesetih letih (stavka krminskih mizarjev leta 1884),⁴⁵ leta 1890 se stavki kraških kamnarjev pridružijo tudi Nabrežinci.⁴⁶ Avgusta 1897 so Nabrežinci tudi ustanovili strokovno društvo, ki je bila druga delavska organizacija na Goriškem poleg tiste, ki so jo že leta 1894 ustanovili grafični delavci v Gorici.⁴⁷

Zgodovina delavskega gibanja na Goriškem še ni raziskana. Ne glede na vse predhodne pojave pa moremo soditi, da je leto 1898 prelomno za razvoj socialističnega gibanja na Goriškem, ni le pospešilo razvoj, marveč tudi pripravilo krajevno buržoazijo, da se je z vso resnostjo zaustavila pri novem partnerju političnega življenja. Andrej Gabršček je še leta 1896 simpatično pisal o socialni demokraciji: »še previdneje bi trebalo nastopati danes proti mogočni svetovni stranki, ki se tako silovito organizuje, da je ne premagajo vsi topovi in vsi bajoneti tega sveta, nasprotno, utegne priti čas, da vse to

⁴¹ Nekdanji taborit Ernest Klavžar pisal 10. 2. 1900 Franu Levcu, da sta Gabršček in Tuma »najnavadnija koristolovca katera v svoje namene begata in zapeljavata naše ljudstvo« (JKol 1975, 203).

⁴² Negativen odnos do Tumovih dejanj nam kažejo že podatki iz korespondence pesnika Simona Gregorčiča, ko 1. Vrhovniku piše 30. 10. 1899 tudi o goriškem razkolu, krivca zanj vidi v »neizmerno čistihlepem dr. Tumi... Tuma je naša nesreča« (Š. Gregorčič, op. cit. 2/1948, 393, 4/1951, 178–9).

⁴³ H. Tuma, op. cit. 249.

^{43a} Po sodbi »Primorskega lista« je bila gnezdo socialne demokracije v Gorici podružnica »Strokovnega društva avstrijskih železnice« (Soča 32/7. 8. 1896). Leta 1899 pa je obstajala v Gorici skupina osrednje sindikalne organizacije »Federazione dei lavoratori e lavoratrici, ki je imela svoj sedež v Trstu (Zgodovinski arhiv KPJ, 5/1951, 59). O delavskem gibanju na Goriškem piše tudi L. Devetak, Vecchi e nuovi partiti politici Goriziani nel primo Novecento, Università di Trieste, Tesi di laurea, a. c. 1969–1970.

⁴⁴ N. Agostinetti, La principessa Contea di Gorizia e Gradisca alfa fine dell'ottocento (rkp, Goriški muzej).

⁴⁵ Krminski delavci so zahtevali ob svoji stavki 16. 4. 1884 povišanje mezd za 20 %. Tisk (Il Corriere di Gorizia, 33/23. 4. 1884) je poročal o »brutto fantasma del sciopero«. Zaradi neugodnih delovnih pogojev so stavkali tudi delavci v Podgori 31. 12. 1887 (Soča, 1/7. 1. 1888).

⁴⁶ D. Kermavner, Začetki slovenske socialne demokracije v desetletju 1884–1894 (1963), 199–201.

⁴⁷ J. Petejan, Spomini na socialistično gibanje na Goriškem pred prvo svetovno vojno, Goriški zbornik 1947–1957 (1957), 49.

morilno orožje bo le prekmalu v njenih rokah.«⁴⁸ Tak odnos je seveda imel strankarsko ozadje, ker je pač klerikalno časopisje opozarjalo na pretečo nevarnost socializma. Gabršček je kot predstavnik goriške slovenske slogaške politike želel koketirati tudi z delavskim gibanjem, ne da bi imel jasno izdelan program. Potem ko je z Gregorčičem razbil prvi javni nastop krščanskih socialcev leta 1896 češ, da na Goriškem niso »ugodna tla za prinešeno kranjsko seme«,⁴⁹ pa je skoraj v isti sapi sporočal svoj načrt, da želi izdajati prilogo k »Soči« pod naslovom »Delavec«, ki se bo zavzemal za delavsko vprašanje »v smislu krščanskih socialistov dunajskih.«⁵⁰ Tako nejasno taktiziranje potrjuje tudi potek polemike med »Sočo« in »Primorskim listom« prav tako leta 1896, ko prva ne pozabi poudariti, da izhaja pod zastavo »krščanskega socializma« že od 1889. leta dalje (torej od tedaj, ko jo je prevzel Gabršček) in naprti klerikalcem (»Mahničevi šoli«) krivdo za razmah »internacionalnega socializma«;⁵¹ z druge strani je »Primorski list« očital »Soči« simpatiziranje s socializmom.

Porast delavskega gibanja je obe goriški meščanski formaciji leta 1898 znova pripeljal k razmišljanju o pojavu, ki jima je bil doslej bolj razlog za medsebojna zmerjanja, kot pa politična sila, ki jima je lahko povsem enakovredna. Obe skupini tudi občutita pritisk krščanskih socialcev. Ti so pravzaprav del klerikalne organizacije, a vendar z njo ne povsem istovetni, ker bi sicer goriškim ne bilo potreba ob »Primorskem listu« izdajati od 13. januarja 1898. dalje novo glasilo »Delavski prijatelj« s podnaslovom »krščanskosocialni list za delavce na Primorskem« in geslom: »S križem je bil odrešen človeški rod, le v znamenju križa more delavec upati na boljšo bodočnost«; list je izdajal konzorcij »Primorskega lista.«⁵² Tudi »Soča« se je čedalje bolj poglobljeno lotevala socialnih vprašanj, ki so se kazala tako v mestu kot na podeželju. Besede »naš narodni boj ni drugega nego del socialnega vprašanja, in s pravično rešitvijo socialnega vprašanja bilo bi tudi narodno vprašanje rešeno«⁵³ je v listu izpovedoval neimenovani dvaindvajsetletni krojaški mojster. »La questione operaia« pa se je čedalje bolj pogosto pojavilo tudi v tisku goriških italijanskih liberalnih krogov, ki ob tem niso pozabili napadati akcij furlanskih krščanskih socialcev in njihovega voditelja duhovnika in državnega poslanca Adama Zanettija.⁵⁴ Furlansko kmečko podeželje, ki je bilo že od prejšnjih desetletij pod vplivom italijanskega klerikalizma, je nudilo posledaj podporo krščanskim socialcem, saj so znali primerno — za razliko od liberalcev — prisluhnuti gospodarskim potrebam zlasti z uvajanjem združništva in hranilništva (»case rurali«). Furlanski oziroma italijanski klerikalizem je bil avstrijakantski in to svojo značilnost ohranjeval še potem, ko je iredentizem liberalcev po prvi svetovni vojni slavil zmagoslavje.

Ob binškoških leta 1898 (27.—31. 5.) je prišlo do prve velike delavske stavke v neposredni bližini Gorice. Stavkali so italijanski in slovenski delavci papirnice v Podgori. Zahtevali so, da jim delodajalec poviša mezde. Stavka je prinesla sočasno akcijo socialnih demokratov in krščanskih socialcev obeh

⁴⁸ Soča 31 (31. 8. 1896).

⁴⁹ Soča 27 (5. 7. 1896).

⁵⁰ Soča 30 (24. 7. 1896).

⁵¹ Soča 30 (24. 7. 1896).

⁵² V prvi številki je list še pisal: »Mi pričakujemo združene akcije vseh delavskih stanov obojne narodnosti na Goriškem v okvirju krščanskega bratoljublja in krščanske pravice!«.

⁵³ 29 (12. 4. 1898).

⁵⁴ La Sentinella del Friuli 58 (20. 7. 1898).

Il Corriere di Gorizia 89 (26. 7. 1898).

narodnosti. »Delavski list« je sicer ugotavljal, da je bila stavka delo socialistov (»rdeči ščopero«) in zanj ni videl potrebe.⁵⁵ Kot odmev na stavko so tržaški socialdemokratski aktivisti (Učekar, Domokos) priredili 19. junija 1898 v goriški Dreherjevi pivarni zborovanje, na katerega so prišli tudi slovenski socialci. Medsebojna besedna obračunavanja so se s tega dopoldanskega zborovanja prenesla na popoldansko nadaljevanje v Podgori, prišlo je do fizičnih spopadov in vlada je zborovanje prepovedala. Podgorski štrajk je pospešil na Goriškem socialdemokratsko agitacijo in iz dokajšnje anonimnosti postavil pred javnost novo politično silo v deželi. Slovenski krščanski socialci niso mirovali saj so že 12. junija ustanovili osrednjo deželno »Katoliško slovensko delalsko društvo«,⁵⁶ poglobili so spore s socialnimi demokrati, ti so pa seveda napovedali boj krščanskosocialnemu gibanju obeh deželnih narodov. Medtem ko je skupina »Primorskega lista« z bratoma dr. Josipom in dr. Andrejem Pavlico izpovedovala svoj socialni program (»poglavitni namen in cilj krščanskega socijalnega dela je, da bo posvečeno božje ime in da pride kraljestvo božje k nam, ker le tedaj dosežemo tudi še drugi cilj socijalnega dela, da nam Bog dá naš vsakdanji kruh«),⁵⁷ pa je »Soča« tavalala v zmedu idej, ki so nasprotovale nekaterim predhodnim trditvam, češ, da je delavstvu narodna obramba bolj potrebna kot boj za socialne pravice in da potreb za delavsko stranko na Goriškem ni.⁵⁸ Nova slovenska narodnonapredna stranka v Gorici, ki sta jo Gabršček in Tuma ustanovila leta 1900 potem, ko sta bila izločena iz »Sloge«, se je pod vplivom dr. Tume v svojem programu zavzela tudi za delavsko gibanje in mu zaželela krepko organizacijo.⁵⁹ V kasnejših programih je ista stranka (vendar brez dr. Tume) še izrekala podporo delavstvu, a pogoj je moral biti, da ohrani njegova organizacija »narodno podlago«.⁶⁰ Iz poskusov, ki naj bi tudi na Goriškem udomačili delavsko organizacijo socialdemokratske usmeritve — poleg stavkovnih gibanj, ustanavljanja strokovnih organizacij (sindikato) in poskusov, da dobe delavci svojega zastopnika v deželnem zboru (kandidatura Franca Marna leta 1897 na Krasu) — se je prava delavska stranka pri obeh deželnih narodih postavila šele v novem stoletju.

Devetdeseta leta so se na Goriškem stekla v razkrajanju dotlej vsaj formalno obstoječe politične edinosti, ki ji je kot nekak ščit od 1876 na čelu stalo društvo »Sloga« (to ime je društvo ohranilo tudi še potem, ko je splavalo v klerikalne vode in ko je njegov naslednik postala leta 1907 Slovenska ljudska stranka v Gorici). Klerikalni in liberalni tabor sta se dokončno ločila. Klerikalni se sicer ni reorganiziral z Gregorčičevimi somišljeniki ter tako imenovanimi »novostrujarji« ob »Primorskem listu«, nastopal je neenotno, saj je Gregorčič kmalu po razcepu pričel izdajati list »Gorica« (prva številka 7. 7. 1899), ki je bila prvotno glasilo slovenskih poslancev goriškega deželnega zbora, seveda brez dr. Tume in dr. Josipa Abrama (izvoljen na Krasu leta 1895) in se je do »Primorskega lista« vedla vse prej kot prijateljsko. Leta 1900, maja meseca, je kazalo, da se bosta obe glasili združili, a so predstavniki obeh sklenili, da bodo ločeno nastopali in to je poslej ostalo v veljavi skoraj

⁵⁵ 11 (8. 6. 1898).

⁵⁶ Delavski prijatelj 12 (23. 6. 1898).

R. M. Cossar, *Organizzazioni sociali maltollerate in Gorizia (1829—1914)*, La Porta orientale 26 (1956), 120.

O goriškem društvenem življenju pred prvo svetovno vojno piše še N. Agostinetti, *Le associazioni goriziane alla vigilia della prima guerra mondiale* (Padova 1976), 29 s.

⁵⁷ J. Pavlica, op. cit. 183.

⁵⁸ 78 (29. 9. 1899).

⁵⁹ H. Tuma, op. cit. 250, 423—4.

⁶⁰ Narodno-napredna stranka na Goriškem (Gorica 1907), 6.

poldrugo desetletje.^{60a} Gabršček in dr. Tuma sta seveda ostala pri »Soči«. Razkol, ki je bil po Gabrščkovem grd po obliki toda koristen (»bili smo mlaka, ki se je čedalje bolj usmrajala«),⁶¹ je vodil najprej v osebna obračunavanja, ki spominjajo močno na prvi goriški razkol v letih 1873—5. Sodelovanje obeh »Smolarjevičev« (pesniška iznajdba Simona Gregorčiča, ki je v svojih »Sršenih« meril na Gabrščkovo in Tumovo čevljarsko poreklo) pa ni bilo dolgotrajno. Tuma je po štirih letih opustil politično dejavnost v narodnonapredni stranki, doživljal v razdobju 1903—8 »idejno preosnovno« ter postal socialist. Ko je Gabršček zaključil svojo prvo knjigo »Goriški Slovenci«, je sodil, da je »najglavnejši napredek goriških Slovencev« v prvih petnajstih letih dvajsetega stoletja, ko so se začeli šele prikazovati uspehi delovanja v predhodnih desetletjih.⁶² Le malo more take trditve popraviti pomislek, da Gabrščkova bahavost ni služila vselej resnični podobi obravnavanih razmer.

Riassunto

LA POLITICA SLOVENA NEL GORIZIANO NELL'ULTIMO DECENNIO DELL'OTTOCENTO

Nell'articolo si esamina la politica slovena del Goriziano nel periodo che va dal 1889 al 1899. La caratteristica di base del periodo è, ancor sempre, l'attività politica degli Sloveni nonostante la già forte opposizione dei clericali che poi portò alla scissione del '99 con la conseguente formazione dei partiti autonomi, liberale e clericale. Il programma politico sloveno di allora era, in essenza, teso alla lotta per ottenere condizioni di parità nella provincia a popolazione etnicamente mista. Oltre la lotta per i diritti di lingua, per la scuola slovena e simili, appaiono visibili gli sforzi tendenti al consolidamento economico. I risultati non sono modesti: Gorizia sta per diventare uno dei centri importanti della vita culturale ed economica degli Sloveni. Entra in scena, allora, un nuovo fattore politico: la democrazia sociale, che però cominciò ad aver vita piena solo nel secolo successivo. Un'altra caratteristica del tempo nella zona: le lotte nazionali tra gli Italiani e gli Sloveni.

^{60a} O razmerju »novostrujarjev« do A. Gregorčiča je pisal tudi dr. A. Breclj, Dr. Anton Gregorčič in stranka, Čas 19 (1924-5) 324-6.

⁶¹ A. Gabršček, loc. cit.

⁶² Op. cit. 560.